شیکردنەوەیەکی جوگرافی بۆ رۆڵی نەوت لە راگواستنی دانیشتوانی کوردستانی عێراق ناوچەی کەرکوك و کۆیە وەکو نمونە

د.هیوا ئەمین جەلال
بەشی جوگرافیای زانکۆی کۆیە، کوردستانی عێراق

Presentation Outline

- ئامانج و گرینگی لێکۆڵینەوەکە
- رەهەندی مێژوویی و ئابوری نەوتی کوردستانی عێراق
- دابەشبونی جوگرافی چاڵەنەوتییەکان
- جوگرافیای راگواستنی ناوچە نەوتییەکانی کوردستانی عێراق
- یەکەم/ ناوچەی کەرکووك
- دووەم/ ناوچەی کۆیە
- هۆکارەکانی راگواستنی دانیشتوان لە ناوچە نەوتییەکان
- دەرهاویشتەکانی راگواستنی دانیشتوان لە ناوچە نەوتییەکان
- ئەنجام و راسپاردەکان

ئامانج و گرینگی

- ئامانج لەم لێکۆڵینەوەیە دەرخستنی رۆڵ و بوونی نەوتە لە راگواستنی دانیشتوانی کوردستان لە ناوچە نەوتاوییەکان و جیاوازییە شوێنجێییەکانی پرۆسەی راگواستنی دانیشتوان، بەمەبەستی بەرچاورونی لایەنە پەیوەندیدارەکان بۆ ئەوەی لە کاتی رەنگ رێژکردنی هەر پلانێکی ئاوەدانکردنەوە و گەشەپێدانی کوردستان، جەخت لەسەر ئەم ناوچانە بکرێنەوە و بەدەر نەکرێن لە پرۆسەکانی گەشەپێدان.

- گرینگی ئەم لێکۆڵینەوەیە خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کە جگە لەوەی لێکۆڵینەوەیەکی قوڵ و ووردە، کۆمەکی خوێنەران دەکات لە پێدانی زانیاری دەربارەی ناوچە نەوتاویە راگواستراوەکان و گرفت و دەرهاویشتە نەرێنیەکانی پرۆسەی راگواستنی ناوچە نەوتاوییەکان، ئەوە سەرەڕای ئەوەی لە کاتی ئاوەدانکردنەوەی ناوچە راگواستراوەکاندا گرینگی خۆی هەیە.

ڕەهەندی مێژوویی و ئابوری نەوتی کوردستانی عێراق

- ئاڵمانیەکان یەکەم کەس بوونە، کە سەرقاڵی دۆزینەوە و دەرهێنانی نەوت بوونە لە کوردستانی عێراق، هەر بۆیە لە ساڵی(1881) لە راپۆرتێکدا نوسیویانە (کەر کوك و ناوچەکانی دەووروبەری، دەوڵەمەندترین ناوچەی نەوتین و نەوتەکەشی لە ئاست رووی زەوی نزیکە.
- چاڵە نەوتیەکانی کوردستان بە تایبەتی چاڵە نەوتییەکانی پارێزگای کەرکوك زۆرترین رێژەی بەرهەمی نەوتی عێراقی پێکهێناوە، بۆ نمونە(لەساڵی 1997 عێراق رۆژانە(489) هەزار بەرمیل نەوتی هەناردەکردووە لەو بڕە(489) هەزاری لە چاڵە نەوتییەکانی کوردستانەوە بووە، واتە کوردستان بەڕێژەی زیاتر لە (63%) بەشدار بووە.
- هەر بۆیە دەیان کۆنفراسی نێودەوڵەتی وەکو(سایکس-پیکۆ، سان ریمۆ...هت) لەسەر نەوتی کوردستان ئەنجام دراوە.
- پاش لکاندنی کوردستان بەعێراقی عەرەبیەوە، حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق، بەچەندین جۆر هەوڵی دابڕانی ناوچەنەوتییەکانی کوردستانی داوە، ئەمەش بەراگواستنی دانیشتوانەکەی و تەعریبکردنی ناوچەکە.

دابەشبونی جوگرافی چاڵەنەوتییەکان

- یەکەم: چاڵەنەوتێیەکانی باشور: کە چاڵە نەوتێیەکانی (خانەقین، گەرمیان، کۆر مۆر) دەگرێتیەوە.

- دووەم: چاڵە نەوتێیەکانی ناوەڕاست: کە چاڵە نەوتێیەکانی (باباگوڕگوڕ، بای حەسن، زەنبوور، خەبازە ، تەقتەق، میران، خورمەڵە، هەولێر، بنەباوێ، شیوەشان) دەگرێتەوە.

- سێیەم: چاڵە نەوتێیەکانی باکور کە چاڵە نەوتێیەکانی (عێن زالە، بەتمە، سیفەیە، تاوکێ، شێخان، ئەتروش، ئاکرێ، سەرسەنگ، عێن سفنی، بەردەرەش) دەگرێتەوە.

لە بەر ئەوەی چوارچێوەی لێکۆڵینەوەکەمان چاڵەنەوتێیەکانی ناوچەکانی ناوەڕاستە و بەتایبەتی چاڵە نەوتێیەکانی
ژە
بۆ کراوە کان دەکەین

- چاڵە نەوتی باباگوڕگوڕ: لە رۆژهەڵاتی کەرکووکەوە دەست پێدەکات تا نزیك سەنتەر ناحیەی گوێڕ لە باشوری رۆژهەڵاتی شاری موسڵ، لە ساڵی (1927)وە نەوت لەم کێڵگەیە دەدەهێندرێت٠، بڕی یەدەگی ئەم چاڵە دەگاتەنزیکەی (9337616)ملیون بەرمیل.
- چاڵەنەوتی بای حەسەن: بە دووری (37کم) دەکەوێتە باکوری رۆژئاوای شاری کەرکوك، بڕی یەدەگی نەوت تێدا دەگاتە(2347،8)ملیون بەرمیل. لەساڵی (1975).
- چاڵە نەوتی زەنبوور: ئەم چاڵە نەوتە دەکەوێتە باشوری رۆژهەڵاتی شاری کەرکوك، نزیکەی (45کم) لە شاری ناوبراوە وە دوورە، جۆری نەوتەکەی زۆر باشە، نەوکەشی لەشاری کەرکوکەوە بە بۆڕی هەناردەی دەرەوە دەکریێ.
- چاڵە نەوتی خەبازە: ئەم چاڵە نەوتە دەکەوێتە باشوری رۆژئاوای شاری کەرکوك بە دووری(18کم)، هەروەها دەکەوێتە نێوان هەر دوو چاڵە نەوتی بای حەسەن و زەنبوور، بڕی یەدەکی نەوت لەم چاڵە نزیکەی (2924،71) ملیۆن بەرمیلە.
- ئەم چاڵە نەوتە دەکەوێتە ناحیەی تەقتەق لە قەزای کۆیە. لەساڵەکانی حەفتاوە ، نەوتی لێ بەرهەم دەهێندرێ، لە ساڵی(2016) ئەم چاڵە رۆژانە(150000)هەزار بەرمیل نەوت بەرهەم دەهێنێت .

نەخشەی ژمارە(1)

چاڵە نەوتییەکانی کوردستانی عێراق

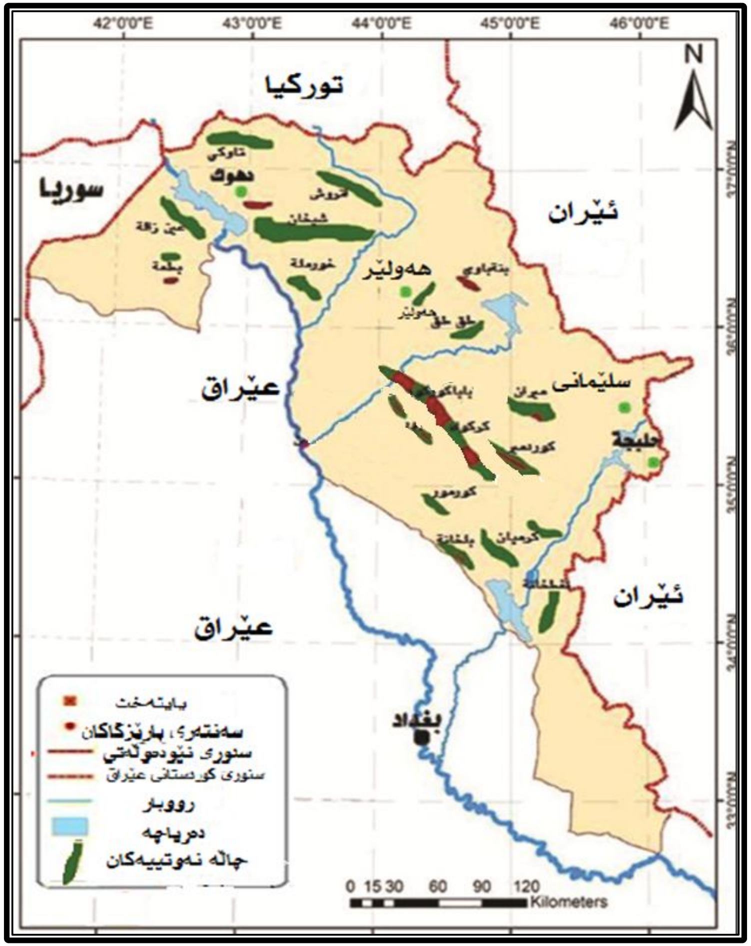

جوطرافياي راطواستني ناوضة نةوتاوييةكاني كوردستاني عيَراق

- بوونی نەوت لە هەندێ ناوچەی کوردستانی عێراق و دەوڵەمەندێتی ئەم ناوچانە بە نەوت، هۆکارێکی سەرەکی بووە لە راگواستنی دانیشتوانی ئەم ناوچە نەوتییەکان و بەتایبەتی لە پارێزگای کەرکوك و قەزای کۆیە.
- لە خشتەی ژمارە (1) و(شێوەی ژمارە-1-)دا دەردەکەوێ لە هەر دوو ناوچەی کەرکووك و کۆیە نزیکەی (70) گوند دانیشتوانەکانیان راگوێزراون، کەنزیکە (85%) ئەو لە کەرکووك بووە و ئەوەی تری کە نزیکەی (14%) بووە لە کۆیە بوون، هەروەها نزیکەی (21103)کەس راگوێزراون، کە زیاتر لە (86%) لە ناوچەی کەرکووك بووە و نزیکەی (14%) لە کۆیە بووە.
- بەمەبەستی زیاتر روونکردنەوەی جوگرافیای راگواستنی دانیشتوانی ناوچە نەوتاوییەکان بەجیا باس لە هەر دوو ناوچەی کەرکووك و کۆیە دەکەین، بەمشێوەیەی لای خوارەوە:

خشتەی ژمارە(1)
ڕێژەی دانیشتوانی ڕاگوێزراوو لە ناوچە نەوتاوییەکانی کەرکووک وکۆیە

ناوچە	ژمارەی گوند	ڕێژە(%)	ژمارەی دانیشتوان	ڕێژە(%)
کەرکووک	60	85،7	18162	86،1
کۆیە	10	14،3	2941	13،9
سەرجەم	70	100%	21103	100%

[illegible]

[illegible]

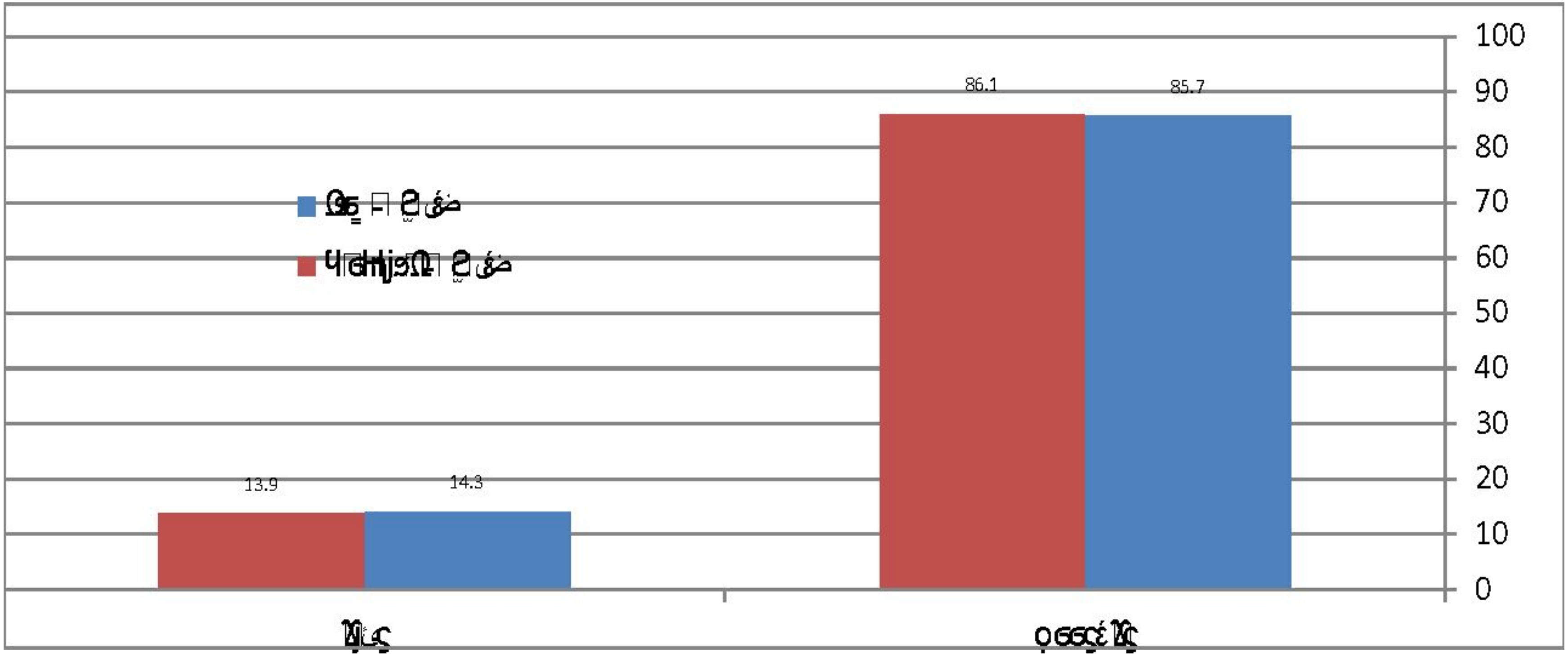
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
86.1
85.7
13.9
14.3

[illegible]

جوطرافياي راطواستني ناوضة نةوتاوييةكاني كوردستاني عيَراق

یەکەم/ ناوچەی کەرکووك

کەرکووك وناوچەکانی دەووروەوبەری یەکێکن لەو ناوچانەی دانیشتوانەکەی بەهۆی بوونی نەوتەوە دووچاری راگواستن بوونەتەوە، هەر وەك لە خشتەی ژمارە(2) تیبینی دەکرێ، نزیگەی (60) گوند بەهۆی بوونی نەوەتەوە دانیشتوانەکەی راگوێزاروون، بەشێوەیەك (29)گوند کە دەکاتە زیاتر لە (48%) سەرجەم گوندە راگوێزراوەکانی ناوچەکە کەوتۆتە ناحیەی سەنتەری دووبز، ژمارەی دانیشتوانیشی نزیکەی(7575)کەس کە دەکاتە(41،7%) کۆی دانیشتوانی راگوێزراوی ناوچەکە، ناحیەی سەرگەڕان دووەم ناحیەیە کە دانیشتوانەکەی بەهۆی نەوەتەوە رگوێزراون، بەجۆرێك (27) کە دەکاتە (45%) و (6514)کەس کە دەکاتە نزیکەی(36%)ی دانیشتوانی راگوێزاوی ناوچەی کەرکووك، هەرچی ناحیەی یایچیە کە بەسێیەم ناحیە دێت لە سنوری پارێزگای کەرکووك، دانیشتوانەکەی بەهۆی بوونی نەوتەوە رووبەری دەرکردن بوونەتەوە، بەشێوەیەك (3)گوند کە دەکاتە(5%) و (3998)کەس کە دەکاتە (22%)ی کۆی دانیشتوانی راگوێزراوی ناوچەکە.(شێوەی ژمارە-2-)

خشتەی ژمارە(2)

ژمارە و ڕێژەی دانیشتوانی ڕاگوێزراوو لە ناوچە نەوتاوییەکانی کەرکووک

ناحیە	ژمارەی گوند	ڕێژە(%)	ژمارەی دانیشتوان	ڕێژە(%)
سەنتەری دووبز	29	48،3	7575	41،7
سەرگەڕان	27	45	6514	35،9
یایچی	3	5	3998	22
قەرەهەنجیر	1	1،7	75	0،4
سەرجەم	60	100%	18162	100%

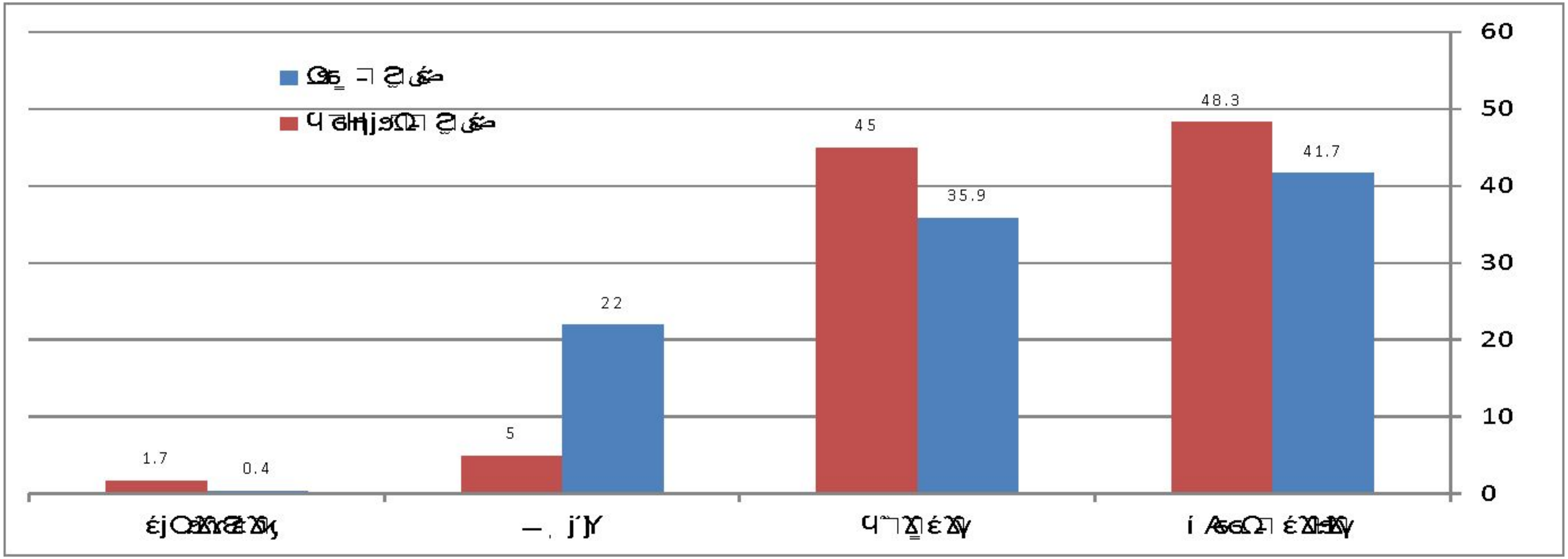
60
50
40
30
20
10
0
1.7
0.4
5
22
45
35.9
48.3
41.7

[illegible]

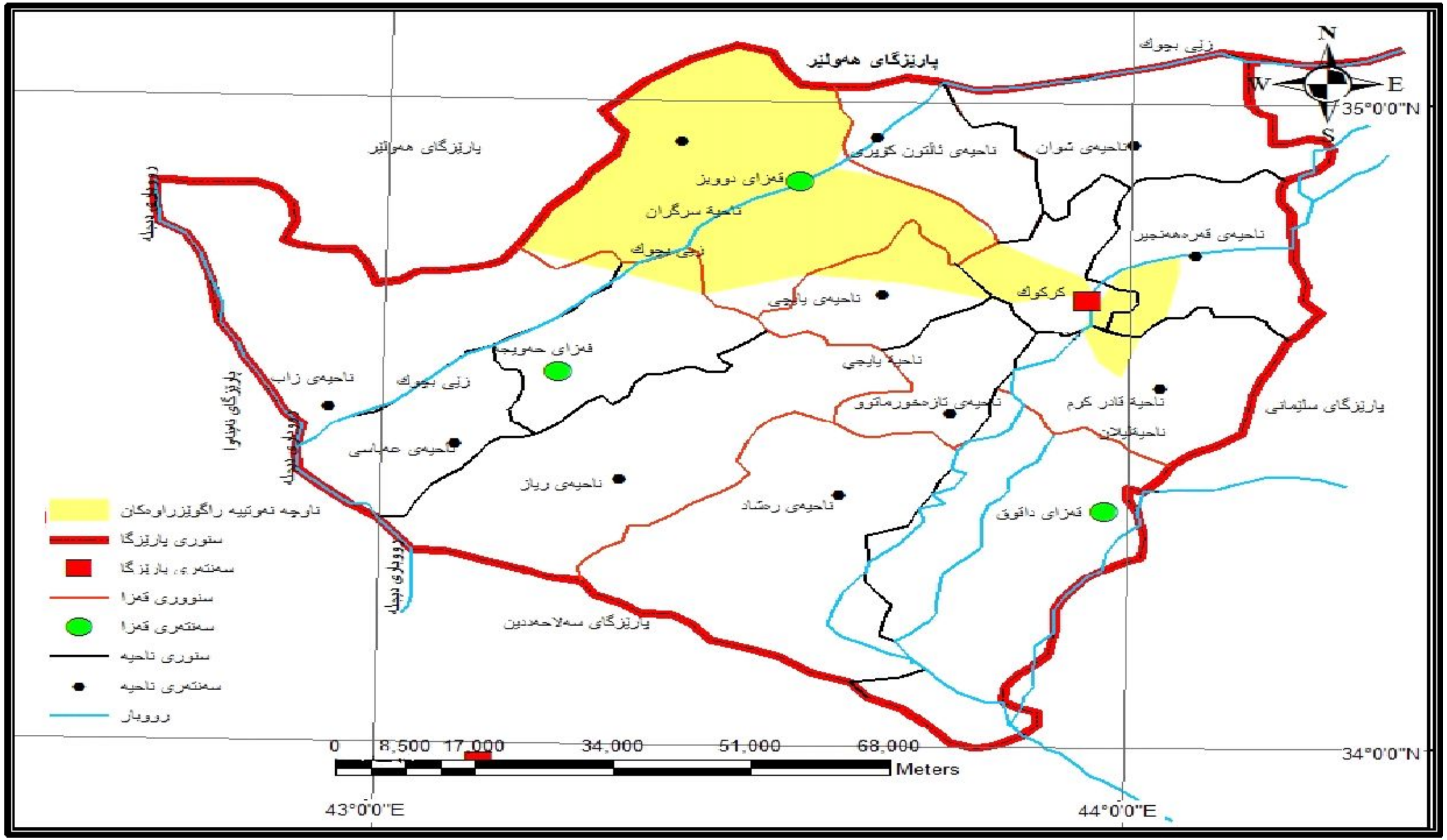

N
W
E
S
35°0'0"N
34°0'0"N
43°0'0"E
44°0'0"E
پارێزگای هەولێر
زێی بچوك
پارێزگای هەولێر
ناحیەی ئاڵتون کوپری
ناحیەی شوان
قەزای دوبز
ناحیة سرگران
ناحیەی قەرەهەنجیر
کرکوك
ناحیەی یایچی
قەزای حەویجە
ناحیەی زاب
ناحیة یایچی
ناحیەی تازەخورماتوو
ناحیة قادر کرم
پارێزگای سلێمانی
ناحیەی عەباسی
ناحیەی ڕیاز
ناحیەی رەشاد
قەزای داقوق
پارێزگای سەلاحەددین
ناوچە نەوتییە ڕاگوێزراوەکان
سنوری پارێزگا
سەنتەری پارێزگا
سنووری قەزا
سەنتەری قەزا
سنوری ناحیە
سەنتەری ناحیە
ڕووبار
0 8,500 17,000 34,000 51,000 68,000
Meters

دووەم/ ناوچەی کۆیە:

- قەزای کۆیە یەکێکە لەو ناوچانەی بەهۆی نەوتەوە بەشێك لە دانیشتوانەکەی، بەتایبەتی لە هەر دوو ناحیەی تەقتەق و شۆڕش، رووبەرووی راگواستن بوونەتەوە، بەجۆرێك لە خشتەی ژمارە(2)دا سەیردەکرێ، ناحیەی تەقتەق بە یەکەم ناحیە دێت لە سنووری قەزاکە کە بەهۆی نەوتەوە دانیشتوانەکەی دووچاری راگواستن بوونەتەوە، هەر بۆیە (6)گوند کە دەکاتە (60%)ی تەواوی ئەو گوندانەی بەهۆی نەوتەوە دانیشتوانەکانیان راگوێزراوون، هەروەها نزیکەی(1969)کەس کە دەکاتە نزیکەی (70%)ی ژمارەی دانیشتوانی کۆچپێکراووی ناوچە نەوتاوییەکانی قەزای کۆیە، پاشان ناحیەی شۆڕش دێت کە نزیکەی(4) گوند کە دەکاتە(40%) و (972)کەس کە دەکاتە زیاتر لە (33%)ی کۆی دانیشتوانی راگوێزراووی ناوچەکە.(شێوەی ژمارە-3-)

[illegible]

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

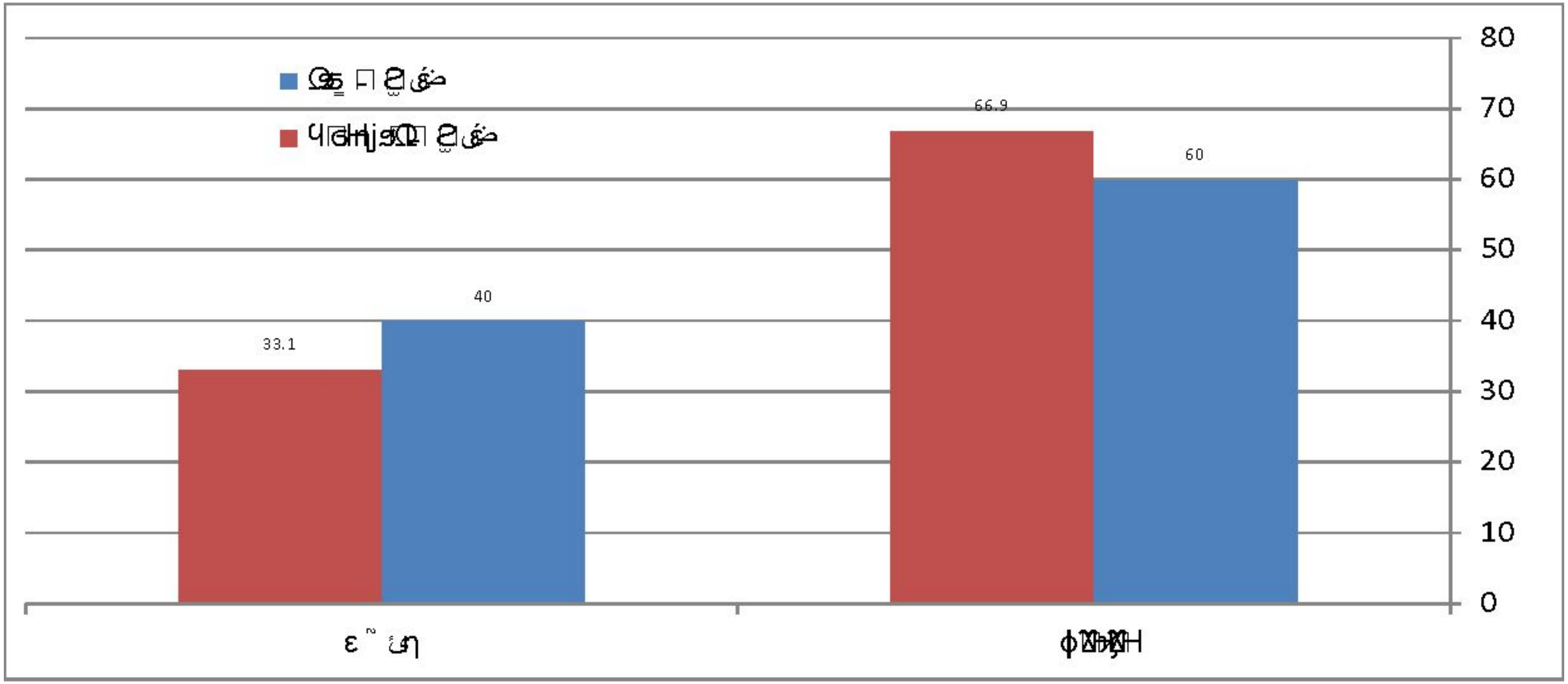
80
70
60
50
40
30
20
10
0
66.9
60
40
33.1

ناوچە نەوتییە راگوێزراوەکانی قەزای کۆیە

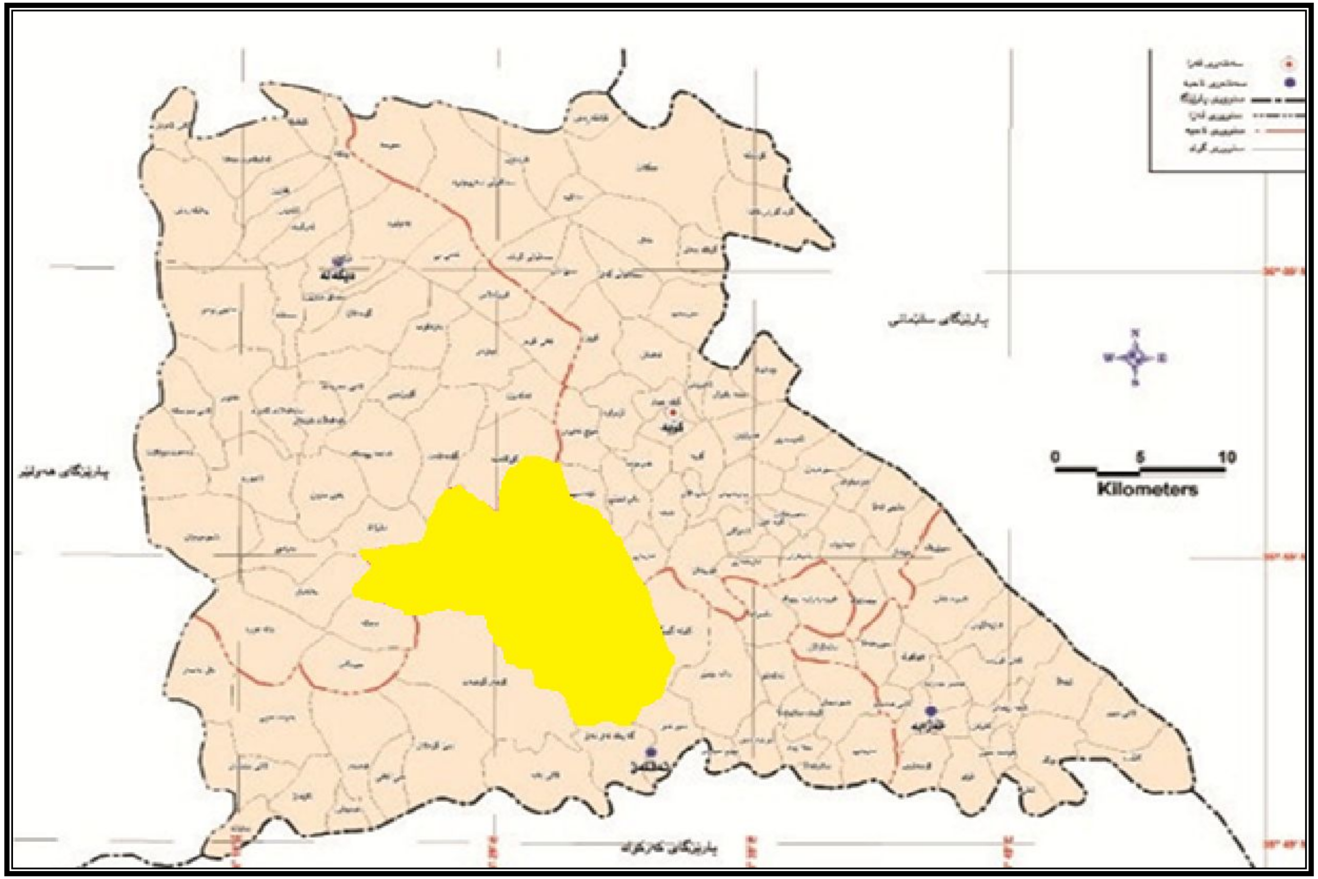

هۆکارەکانی راگواستنی دانیشتوان لە ناوچە نەوتییەکان

1- هۆکاری سیاسی

2- هۆکاری ئابوری

3- هۆکاری ژینگەیی و تەندروستی

دەرهاویشتەکانی راگواستنی دانیشتوان لە ناوچە نەوتییەکان

1- لە رووی سیاسیەوە

2- لە رووی ئابوریەوە

3- لە رووی ژینگەیەوە

ئەنجامەکان

1. لە دێر زەمانەوە نەوت لە کوردستانی عێراق بوونی هەبووە و دەوڵەمەنترین ناوچەی نەوتاوییە لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بەتایبەتی ناوچەکانی کەرکوك و دوبز و ناوچەکانی دەوورووبەری.
2. لە شەستەکانی سەدەی رابردووەوە حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق دەستیان داوەتە راگواستنی دانیشتوانی ناوچە نەوتاوییەکان لەهەشتاکانی هەمان سەدەدا گەیشتە ترۆپك.
3. ئەو یەکە کارگێڕیانەی کە بەهۆی بوونی نەوتەوە دانیشتوانەکەی راگواستراوون بریتین لە قەزاکانی (ناوەندی کەرکووك، دوبز، کۆیە).
4. زۆرترین دانیشتوان لە هەر دوو ناوچەی نەوتاوی (قەزای دوبز و کەرکووك) بووە ، کەمترینیان لە قەزای کۆیە بووە.
5. هۆکارە سیاسی و ستراتیجیەکان لە پێشەوەی ئەو هۆکارانەوە دێن کە بەهۆیەوە دانیشتوانی ناوچە نەوتاوییەکان راگوێزراون.

ڕاسپاردەکان

1. پێویستە لایەنە پەیوەندیدارەکان ڕێوشوێنی گونجاو بگرنە بەر بۆ ئاوەدانکردنەوەی ناوچە نەوتاویە ڕاگوێزراوەکان.
2. پێویستە بەشێك لە داهاتی نەوتی ئەو ناوچانە تەرخان بکرێت بۆ نەهێشتنی ئاسەوارەکانی ڕاگواستن و تێکدان و خاپورکردن.
3. قەرەبوکردنەوەی دانیشتوانی ئەو ناوچانەی کە بەهۆی بونی نەوتەوە ڕاگواستراون .
4. تەرخانکردنی بەشێك لە داهاتی فرۆشی نەوت بۆ چاکردنەوەی ژینگەی ناوچە نەوتاویە ڕاگوێزراوەکان.

Thanks